

Türkçe-Yazı İlişkisi ve Bağımsızlıklarının 30. Yılında Türk Cumhuriyetlerinde Alfabe

İbrahim ATABEY*

Öz: 1991’de bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan ile daha önce bağımsızlığını kazanan Türkiye Cumhuriyeti ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin şahsında tüm Türk boyları, özerk cumhuriyetler ve bağımsızlıklarını bekleyen Türkler Türk milletini oluşturmaktadır. Türk dünyasının bugün coğrafi farklılıklar, devletleşme sürecinin zamanlaması ve şartları, siyasi tercihler ve kısıtlamalar, boylar arasındaki farklılıklar gibi nedenlerle bölünmüş olduğu bir gerçektir. Bu ayrışmayı ortadan kaldıran önemli unsurlar vardır: tarih birliği, köken birliği, din birliği, edebi eser birliği ve hepsinden önemlisi dil birliği. Türkçe ile yazı arasındaki ilişkiyi, insanların yazıyı alfabe biçiminde kullanmaya başladıkları zamana kadar götüren araştırmacılar olsa da, bilimsel araştırmaların verilerine göre bu tarih MÖ 500’lerden başlatılmalıdır. Yaklaşık 2500 yıllık bir süreçte Türk dilinde yazılan işaret ve harflerin özellikleri ve birçok alfabe kullanmış olmasının farklı alanlarda devletlerin kurulması, dinlerin değişmesi, ilişki kurulan milletlerin, dillerin, dinlerin, kültürlerin ve medeniyetlerin çeşitliliği gibi nedenleri vardır. Batıda Moldavya’daki Gagavuz Türklerinden doğuda Tuva ve Uygur Türklerine kadar bütün Türkler, Türkçenin ilk yazılı metinlerini kendi metinleri olarak kabul ediyor ve onları okuyup anlamaya çalışıyorlarsa, Türkçe bir yazı dili olarak bütün Türkler arasında bir birlik sağlamış demektir. Büyük ihtimalle o dönemde Türkler arasında boy, coğrafya, devlet vb. farklılıklar vardı ama aynı eserler üzerinde anlaşabiliyorlardı. Bu, bugün başka unsurlarla da mümkündür.

Anahtar kelimeler: Türkçe, alfabe, Türk cumhuriyetleri, Latin alfabesi.

Turkish-Script Relationship and Alphabet in Turkish Republics in the 30th Anniversary of Their Independence

Abstract: Azerbaijan, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, and Turkmenistan, which gained their independence in 1991, and all Turkic tribes, autonomous republics and Turks awaiting independence in the persona of the Republic of Turkey and the Turkish Republic of Northern Cyprus, which gained their independence earlier, constitute the Turkish nation. It is a fact that the Turkic world today is divided for reasons such as geographical differences, the timing and conditions of the state process, political preferences and constraints, and differences between the tribes. There are important elements that cancel out this divergence: the unity of history, the unity of origin, the unity of religion, the unity of literary works, and, above all, the unity of language. Although there are researchers who trace the relationship between Turkish and writing back to the time when people began to use writing in the form of an alphabet, according to the data of scientific research, this date must be started at 500 BC. The characteristics of the signs and letters written in the Turkish language in a period of about 2500 years and the fact that it has used many alphabets have reasons such as the establishment of states in different areas, changes in religion, and the diversity of nations, languages, religions, cultures, and civilisations with which relations have been established. If all Turks, from the Gagavuz Turks in Moldavia in the west to the Tuva and Uyghur Turks in the east, consider the first written texts of Turkish as their own and try to read and understand them, it means that Turkish as a written language has achieved unity among all Turks. Most likely, there were differences between the Turks at that time in terms of clan, geography, state, etc., but they could agree on the same works. This is also possible today with other elements.

Keywords: Turkish, alphabet, Turkic republics, Latin alphabet.

* Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, ÇTLE Böl., Ankara. E-posta: ibrahimatabey@gmail.com / ORCID: [0000-0003-1771-5144](https://orcid.org/0000-0003-1771-5144).

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 13-08-2024

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 01-09-2024

Araştırma Makalesi / Research Article

DOI: <https://doi.org/10.59305/ijvuts.1532540>

1. Giriş

Azerbaycan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan; daha önce bağımsızlığını kazanmış olan Türkiye ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin şahsında bütün Türk boyları, özerk cumhuriyetler, bağımsızlık bekleyen Türkler, Türk milletini oluşturur. Bunun için günümüzde uzun uzun delil ortaya koymaya; geriye doğru, tarihin bilinmez derinliklerine kadar giderek örnekler vermeye ihtiyaç yoktur. Bugünkü Türk dünyasında coğrafya farklılığı, devletleşme sürecinin zamanı ve şartları, siyasi tercih ve baskılar, boy farklılığı gibi sebeplerle bir ayrışma olduğu da bir gerçektir. Bu ayrışmayı giderecek önemli unsurlar vardır: tarih birliği, köken birliği, din birliği, edebî eser birliği ve buna bağlı olarak en önemlisi dil birliği.

Türkçenin yazıyla ilişkisini, insanlığın yazıyı “alfabe” bütünlüğü içinde kullanmaya başladığı dönemlere kadar götüren araştırmacılar olsa da bu tarihi şimdilik, bilimsel araştırmaların verilerine göre MÖ 500'lü yıllardan başlatmak gerekmektedir.

Yaklaşık 2500 yıllık sürede Türkçenin yazıldığı işaretlerin, harflerin özellikleri; çok sayıda alfabe kullanmış olmasının farklı coğrafyalarda devlet kurma, din değişiklikleri, ilişki kurulan millet, dil, din, kültür, medeniyetin çokluğu gibi sebepleri vardır.

Batı'da Moldova'daki Gagauz Türklerinden Doğu'da Tuva, Uygur Türklerine kadar bütün Türkler, Türkçenin ilk yazılı metinlerini kendilerine ait olarak görüyor, okumaya ve anlamaya çalışıyorlarsa Türkçe, yazı dili olarak bütün Türkler arasında bir zamanlar birliği sağlamış demektir. O dönemlerde de Türkler arasında boy, coğrafya, devlet vb. farklılıklar vardı; ama aynı eserler üzerinde birleşilebiliyor. Bu, bugün başka unsurlar üzerinde de yapılabilir. Bu unsurlar az değildir: iktisadi birlik, ortak para birimi, ortak ticaret, askerî birlik, eğitim birliği, dil birliği, alfabe birliği...

Türklerde yazı birliği, geçmiş yüzyıllarda vardı. Nitekim Milat yıllarından başlayıp Orhun Yazıtları'nda zirveye çıkan Türkçe, “Ortak Türk Yazı Dili”nin bir ürünüdür. Sonraki yüzyıllara ait Uygur Dönemi eserleri, ayrıca Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't-Türk, Divan-ı Hikmet, Mesnevi, Dede Korkut, Yunus Emre Divanı; Çağatay Türkçesi ile yazılmış, Harezmi-Kıpçak Türkçesi ile yazılmış eserler, “Ortak Türk Yazı Dili”nin ürünleridir. Ortak Türk Yazı Dili'nin Doğu ve Batı olmak üzere iki ana kolu vardı ve bu şekilde ikiye bölünme, tabii bir gelişmenin sonucudur. Bu iki ana kol birer ortak yazı dili, “anlaşma” dediğimiz çok önemli bir işlevi yerine getiriyor, hiçbir sorun yaşanmıyordu. Nitekim günümüzde de o dönem üzerinde çalışan bilim adamları, “anlama” konusunda herhangi bir sorunla karşılaşmamaktadır. Ali Şir Nevâî'nin eserlerinin bütün Türk dünyasında okunması, Osmanlı Dönemi şairlerinin, Çağatay Türkçesi coğrafyasında bilinmesi ve okunması, bunun en büyük delilidir.

Türkçe, dil birliğini baltalayan gelişmeler yaşamıştır. Özellikle 1917 Bolşevik İhtilali'nden sonra Sovyet yöneticilerinin “dil”, “yazı”, “yazı dili”, “eğitim dili” gibi konularda, daha Çarlık Rusya Dönemi'nde şekillenmeye başlayan düşünce ve anlayışı uygulamaya koyması, Sovyet sınırları içindeki Türkleri çok etkilemiştir. Bunun, Kazan Hanlığı'nın 1552 yılında Rus Knezliği tarafından yıkılmasıyla başladığını, 1864 yılında Türkistan'ın Çarlık Rusya tarafından işgaliyle devam ettiğini ve 1940 yılında da Sovyet Yönetimi tarafından tamamlandığını söylemek mümkündür. Böylece dört yüz yıla yakın bir sürede, Türkistan coğrafyasındaki dil birliği bozulmuştur. Bozulmada en etkili uygulama, Sovyet Dönemi'nde her boyun Türkçesinin, ayrı bir alfabe oluşturularak yazı dili hâline getirilmesi olmuştur. Kiril alfabesine dayanan yazı dili, her boyda aynı ses için farklı harf şeklinde uygulandığından yazı, birliği sağlamak amacıyla değil, farklılık yaratmak ve varsa bulunan farklılıkları derinleştirmek için kullanılmıştır. Hâlbuki ortak alfabenin, öncelikli olarak eğitilmiş kişiler arasında, zamanla genel olarak halkta yazı ve dil birliği sağlanması beklenirdi. Sovyet yöneticilerinin Türkistan coğrafyasındaki uygulaması tam tersi olmuş, bölünme ve ayrışmayla sonuçlanmıştır.

Yazı dilinde ortak alfabe kullanımının birleştirici etkisini gösteren başarılı örneklerden biri, İsmail Gaspıralı'nın çıkardığı Tercüman gazetesidir. Gaspıralı'nın “Dilde, Fikirde, İşte Birlik” düsturu, amacına tam olarak ulaşıyorsa bugün Türk dünyası dil, edebiyat vb. konularda çok daha ileri basamaklardaki konuları konuşuyor olacaktı. Çünkü Bahçesaray'da basılan Tercüman, Buhara'dan Kâşgar'a, Bakü'den Kazan'a, Taşkent'ten İstanbul'a kadar okunuyor ve anlaşılıyordu.

Bilindiği gibi, 1926 yılında Bakü'de toplanan Birinci Türkoloji Kurultayı'nda, Latin alfabesine geçme kararı alınmış ve bu, uygulanmaya başlanmıştı. 1928 yılında da Türkiye Latin alfabesine geçti. Böylece Tercüman gazetesıyla başlayan “dilde birlik” umudu, ortak bir alfabenin kullanılmaya başlanmasıyla, Arap alfabesi yerine Latin alfabesine geçilmesiyle yeşermeye başlamıştı. Buna “Birleştirilmiş Yeni Türk Elifbası” adı verildi. Aslında Kurultay'a katılan temsilcilerin birçoğu, Arap alfabesinde karar kılınıyorsa buna da razı olacaktı. Yeter ki ortak bir alfabe kullanılsın, ama Kurultay'a katılan Rus temsilcilerin etkisi ve telkinleriyle Latin alfabesi kararı daha kolay alındı. Sovyet yönetimini temsil eden Rus dilci ve temsilcilerin Latin alfabesine geçme kararını niçin destekledikleri, sonraları daha iyi anlaşılacaktı. Amaç, Kiril alfabesine geçişi kolaylaştırmaktı. Bunu, Kurultay'da dile getiren Türk temsilciler vardı ama etkili olmadılar. Arap alfabesinden Kiril alfabesine geçişte belki bir direnç olabilirdi ama Latin'den Kiril alfabesine geçmek daha kolay ve sorunsuz olacaktı. Buna rağmen 1937-1940 yıllarında tamamlanan Kiril alfabesine geçiş sürecinde, Türkistan topraklarında tam bir aydın kıyımı da yaşanmıştır.

Türkistan'daki Türkler hem aydınlarını kaybetmişler hem de her boyun ağzının yazı dili hâline getirilmesi ve farklı farklı Kiril alfabesi uygulamasıyla birbirlerinden uzaklaştırılmışlardır. Birbirinden uzaklaşan Türk boylarını birleştirecek bir üst dil ihtiyacı doğdu. Sovyet yönetimi, bunu Rusça ile çözdü ve ortak dil Rusça oldu.

Artık araştırma ve incelemeler, birbirinden uzaklaştırılan Türk boylarının Türkçeleri üzerinde yapılmaya başlandı ve fark gittikçe açıldı. Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlığından sonra bu alandaki akademik çalışmalar çoğaldı. Mesela Türkiye'deki üniversitelerde “Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları” adıyla pek çok bölüm açıldı ve Sovyet Dönemi'nde oluşturulan “Türk Lehçeleri Yazı Dilleri” okutulmaya, öğretilmeye başlandı.

Sovyet Dönemi'ndeki “ayrıştırıcı” uygulama, sadece dil alanında zararlı etkisini göstermedi; bu yeni Türk lehçeleri ve yazı dilleriyle yepyeni bir edebiyat doğdu. Bir lehçenin, ağzın kendine mahsus yazı dili ve edebiyatının meydana gelmesi, o lehçede eğitim verilmesi demektir. Bu noktadan sonra başka bir ortak dile dönülmesi zordur; bu, ancak siyasi bir güçle mümkün olur. Siyasi baskı dışında, “ortak dil”e ihtiyaç duyulması gerekir.

2. Türkçenin Yazımında Kullanılan Alfabeler

Türkçe, tarih boyunca köken, yapı ve şekil bakımından birbirinden çok farklı alfabeler kullanılarak yazılmıştır: *Arap, Brahmi, Çin, Ermeni, Göktürk, İbrani, Kiril, Latin, Masturi-Süryani, Soğd, Tibet, Uygur, Yunan*. Bunların içinde Türklerin uzun süreli ve yaygın olarak kullandığı *Arap, Göktürk, Kiril ve Latin* alfabeleri olmuştur. Diğer alfabeler ise ya Türkler tarafından kısıtlı metin ve kelimelerin yazımında kısa süreli kullanılmış ya da diğer milletler tarafından Türkçe metin yazımında kullanılmıştır (Tezcan, 1981, s. 42-43). Bu durum Türkçeyi, diller arasında dikkat çekici bir konuma getirmiştir.

Türklerin kullandığı alfabelerin değişmesinde birçok etken vardır ama bunlardan iki etken öne çıkmaktadır: *din değişikliği ve kültür ve medeniyet çevresindeki değişiklik*.

2.1. Din değişikliği

Türklerin alfabe değiştirmesindeki en önemli sebebin yeni bir dinin kabulü olduğu söylenebilir. Göktürk alfabesinden Uygur alfabesine geçişte Budizm ve Maniheizm'in; Uygur alfabesinden Arap alfabesine geçişte de İslamiyet'in etkisi açıkça görülür. Ancak alfabe değişiklikleri kesin çizgilerle olmamış, birlikte kullanım bir süre devam etmiştir.

2.2. Kültür ve medeniyet çevresindeki değişiklik

Türklerin alfabe değiştirmesinde din kadar etkili olmuş bir başka olgu, tarihin farklı dönemlerinde Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını içine alacak kadar geniş bir coğrafyaya

yayımları sonucu birçok kültür ve medeniyetle birlikte yaşamış olmalarıdır. Buna öncelikli olarak Osmanlı Devleti'nin 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşadığı macera örnek olarak verilebilir. Avrupa kültür ve medeniyetinin etki ve baskısının Tanzimat ile birlikte yoğunlaşması, Oğuz (Batı) Türkçesini önce söz varlığı daha sonra yazı bakımından etkilemiş ve bu, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, 1 Kasım 1928 tarihinde Arap alfabesinin yerine Latin alfabesinin kabul edilmesi ile sonuçlanmıştır.

Kültür ve medeniyet çevresindeki değişikliğin dil ve dolayısıyla alfabe üzerindeki etkisine, 1917 yılındaki Bolşevik İhtilali sonrasında 1940 yılına gelindiğinde Sovyet Dönemi dil politikasının tamamlanan bir görünümü olan Kiril alfabesine geçiş süreci de örnek olarak gösterilebilir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde kültür ve medeniyet çevresindeki değişiklikten kaynaklanan Latin alfabesine geçiş, içten dışa doğru bir zorlama, kabullenme ve ihtiyaç sonucunda gerçekleşmiştir. Zorlama, Türkçenin iç dinamiklerinden kaynaklanmıştır. Daha Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında Türk bilim ve devlet adamları arasında, Arap harflerinin Türkçe için yetersiz kaldığı, uygun olmadığı tartışılıyor; bu yönde ıslahat çalışmaları yapılıyordu (Buluç, 1981, s. 47; Hacıeminoğlu, 1991, s. 21-22; Korkmaz, 1991, s. 14-19; Zülfikar, 1991, 29-39). Türkiye'de Latin alfabesi kabul edildikten sonra "alfabe" konulu tartışmalar sona ermemiş ve Arap harflerinin Türkçeye uygun olup olmadığı tartışılmalı; bu alfabenin Türkçeye uygun olmamasından dolayı, Türkçeyi doğru yazabilmek için Arapça öğrenilmesinin gerektiği dahi belirtilmiştir (Tulum, 1991, s. 24).

Sovyetler Birliği bünyesindeki Türk toplulukları ve cumhuriyetlerinde Kiril alfabesinin kullanımı, Türkiye Cumhuriyeti'nin aksine, dıştan içe doğru bir zorlama ve kabullenme sonucu gerçekleşmiştir. Bunun en açık delili, Kiril alfabesinin uygulanmaya başlandığı 1937-1938 yıllarında Sovyet yönetiminin Türk aydın, yazar, şair, din adamı ve eğitimcilere uyguladığı katliamdır (Ayrıntılı bilgi için bk. Buran, 2007; Hayit, 1971).

3. Türkçenin Yazımında Kullanılan Latin Alfabeti

Türkçenin yazımında Latin alfabesinin kullanımı 14. yüzyıla kadar gider. 1303 yılında yazılan bir sözlük olan *Codex Cumanicus*, bunun bilinen ilk örneğidir (Ercilasun, 2004, s. 386).

3.1. Birinci Uluslararası Türkoloji Kongresi

Birinci Uluslararası Türkoloji Kongresi'nde alınan kararlardan iki madde, konumuz açısından önemlidir:

"1. Kongre, yeni Türk alfabesinin Arap alfabesine ve ıslah edilmiş Arap alfabesine teknik üstünlüğünü ve yeni alfabenin kültürel ve tarihsel alanda gittikçe artan önemini belirttikten sonra

yeni alfabenin ve bunu uygulama yönteminin Türk-Tatar bölgelerinde ve cumhuriyetlerinde benimsenmesini, bu Sovyet birimlerinin her birinin kendi yetkisine bırakır.

2. Kongre ayrıca, yeni Türk alfabesinin (Latin harflerinin) Azerbaycan'da ve birkaç başka bölgede ve cumhuriyette benimsenmiş olmasının son derece önemli olduğunu da belirtir. Kongre, Azerbaycan'ın ve öteki cumhuriyetlerin deneyimlerini ve yeni alfabeyi öğrenme yöntemlerini, ilerde kendi ülkelerinde de uygulamak üzere, öğrenmeleri için Türk-Tatar halklarına çağrıda bulunur." (Şimşir, 1991, s. 19).

Yukarıdaki karar doğrultusunda, Sovyet yönetiminin de desteğiyle Latin alfabesine geçiş çalışmalarına başlandı. 1927 yılının ortalarına gelindiğinde Latin alfabesi artık kullanılır hâle gelmişti. Tataristan'da (Kazan) önce Latin alfabesine direnenler olmuş ama bu direnç kırılmış; *Yenelif* (Yeni alfabe) adıyla bir gazete çıkarılmıştır. Kuzey Kafkasya'da Latin alfabesi kullanılmaya başlanmış ve halk herhangi bir tepki göstermemiştir. Kırgızistan'da, orta dereceli okullarda Latin alfabesiyle eğitime başlanmış; yeni yazıya geçiş 1930'da tamamlanmıştır (Ayrıntılı bilgi için bk. Atabey, 2018a; Atabey, 2018b). Başkurdistan'da yeterli araç gereç bulunamadığı için Latin alfabesi yayılamamıştır. Kırım'da Latin alfabesine karşı direnme olmuş ama *Yeni Dünya* gazetesinin bir sayfası Latin alfabesiyle basılmıştır. Türkmenistan'da ise bu dönemde Latin alfabesinin kullanımıyla ilgili herhangi bir faaliyet yapılmamıştır. Latin alfabesine geçişle ilgili en başarılı uygulama, 1922'den itibaren bu alfabeyi kullanan Azerbaycan'da yapılmış; *Yeni Yol* adlı gazete yayımlanmış; 1926 yılında okullarda Latin alfabesiyle öğretime geçilmiştir (Şimşir, 1991, s. 23-24).

3.2. Birleştirilmiş Yeni Türk Alfabesi

Türk topluluk ve cumhuriyetlerinde 1926'dan itibaren kullanılmaya başlanan Latin alfabesi, Türk lehçelerine göre farklılıklar göstermeye başladı. Bunun üzerine *Bekir Çobanzade*'nin girişimiyle 29'ü Latin alfabesinden, 4'ü Kiril alfabesinden alınan, 33 harfli "Birleştirilmiş yeni Türk elifbası (alfabesi)" hazırlandı ve Haziran 1927'de Yeni Türk Alfabesi Merkez Komitesi tarafından kabul edildi. Bu harflerden 23'ünün Türkiye'nin 1928'de kabul ettiği Latin alfabesindeki harflerle aynı olması dikkat çekicidir: *a, b, c, ç, d, e, f, g, h, i, k, l, m, n, o, p, r, s, ş, t, u, v, z* (Şimşir, 1991, s. 25).

3.3. Türkiye'de Latin Alfabesinin Kabul Edilmesi

Türk topluluk ve cumhuriyetlerinde Latin alfabesine geçişle ilgili çalışmalar sürerken Türkiye, 1 Kasım 1928 tarihinde Arap alfabesinin yerine Latin harflerini kabul etti ve hızla uygulamaya koydu. Bu değişikliğin asıl amaçlarından biri, konuşma ile yazı arasındaki farkı en aza indirmektir. Avrupa'da 18. yüzyıldan itibaren konuşma ile yazı arasındaki farkı ortadan

kaldırma anlayışı yerleşmeye başladı ve bunu, görevini tamamlamış ve arkaik harfleri yazıdan atarak gerçekleştirme yoluna gittiler. Türkiye’de de bu uygulanmıştır. Türkiye’nin hızlı ve kararlı tutumu, Sovyetler Birliği sınırları içindeki Türklere örnek teşkil etti ve onları olumlu etkiledi (Ortaylı, 1981, s. 104-105). 1931 yılına gelindiğinde Latin alfabesine geçiş süreci tamamlandı. Türkiye’nin kabul ettiği Latin alfabesindeki harflerle “Birleştirilmiş yeni Türk alfabesi”ndeki harfler büyük oranda örtüşüyordu ve bu “yazı birliği”, “Türk dil birliğini” de sağlamak için atılmış önemli bir adımdır (Şimşir 1991, s. 28).

Türkiye’deki başarılı uygulamanın birçok sebebi olmakla birlikte aşağıdaki iki sebep öne çıkmaktadır:

a) Bir sese bir harf ilkesi: Böylece bazı Batı dillerinde görülen ve geçmiş dönemlerin kalıntısı (arkaik) olarak devam eden, “ş” sesi için “sh” veya “sch” harflerinin kullanımı gibi harf fazlalıkları, Türkçe alfabede yer almamıştır.

b) İnce ve kalın ünsüz için tek harf ilkesi: Türkçede, ünsüzlerin ön damak (ince) ve arka damak (kalın) telaffuzlarını, yanlarındaki ünlülerin kalınlığı ve inceliği belirlediği için bu tür ünsüzler için tek harf yeterlidir. Böylece Arap harflerindeki “kaf” ve “kef” gibi veya Latin alfabesindeki “k” ve “q” gibi iki harfe gerek yoktur. Nitekim sadece “k” harfi ile bu ihtiyaç karşılanmıştır. Bunun istisnası yabancı kökenli kelimelerde görülmekte ve karışıklık düzeltme işareti “^” ile önlenmektedir. Aslında bu tür kelimelerin sayısı fazla değildir.

3.4. Türk Cumhuriyetlerinin Bağımsızlığından Sonra Latin Alfabesine Geçiş Süreci

1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılması ve Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan’ın bağımsızlıklarını ilan etmeleri üzerine, uzun süredir tartışılan alfabe sorununun çözümü, “uygulama süreci”ne dâhil edildi. Bu tartışma ve çalışmaların içinde Türkiye’deki bilim adamları da yer aldı ve 18-20 Kasım 1991 tarihlerinde İstanbul’da, Marmara Üniversitesinde, Türk dünyasından bilim adamlarının da katıldığı *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu* düzenlendi.¹ Bu Sempozyum’un en önemli sonucu, Latin alfabesine dayanan ve 34 harften oluşan “Ortak Türk Alfabesi”nin belirlenmiş olmasıdır. Bu alfabe, TÜDEV’in aşağıdaki raporunda yer almaktadır.

Alfabeyle ilgili toplantılara daha sonra da devam edildi. Türk Cumhuriyetleri Eğitim Bakanları ve Türk Toplulukları Eğitim Temsilcileri, 29 Eylül-2 Ekim 1992 tarihlerinde Kırgızistan’da bir araya geldi. Türk İş Birliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), 8-10 Mart 1993 tarihlerinde Ankara’da “alfabe ve imla” konulu konferans düzenledi. Konuyla ilgili önemli

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu*, 18-20 Kasım 1991, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., İstanbul, 1992.

toplantılardan birincisini 21-23 Mart 1993'te "Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Kurultayı" adıyla Antalya'da düzenleyen *Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Vakfı* (TÜDEV), alfabe konusunu ele aldı. Bu Kurultay'da, 34 harfli "ortak Türk alfabesi"ne geçişin uygun olduğu yönünde kararlar çıktı. Bu toplantılar, 1926 yılında Bakü'de düzenlenen Kongre'den sonra "ortak alfabe" konusunun ele alındığı ilk toplantılar olarak tarihe geçti.

Birinci Türk Devlet ve Topulukları Dostluk, Kardeşlik ve İş Birliği Kurultayı'nın (1993) 14 maddelik "Dil-Alfabe Komisyonu Raporu"nda öne çıkan konu alfabe ve yazı birliğidir ve bazı maddeler şu şekildedir:

"1. Kurultay üyeleri, ortak alfabe işine bağlı ortak imlânın da sağlanması gerektiğini belirtmişler ve bunun için gerekli çalışmaların yapılmasının önemine işaret etmişlerdir.

2. Ortak alfabe tespit edilirken, Türk lehçelerinde birbirinin aynı olan sesler için aynı işaretin kullanılması prensibi benimsenmelidir.

3. Bir ses için bir işareten meydana gelen harf sistemi benimsenmeli, bir ses için iki harf kullanılmamalıdır.

4. Bütün Türk dünyasının ortak olarak faydalanabileceği aşağıdaki 34 harfli çerçeve alfabenin benimsenmesi kabul edilmiştir. Her Türk Cumhuriyet ve Topuluğu, kendi alfabesini bu çerçeve alfabe içinden tespit etmeli; harf sayısı 34'ü geçmemeli ve harflerin sıralanmasında aşağıdaki tertibe uyulmalıdır: /a/Aa, /be/Bb, /ce/Cc, /çe/Çç, /de/Dd, /e/Ee, /e/Ää, /fe/Ff, /ge/Gg, /ğa/Ğğ, /he/Hh, /ha/Xx, /ı/İi, /i/İi, /je/Jj, /ke/Kk, /ka/Qq, /le/Ll, /me/Mm, /ne/Nn, /ñe/Nn, /o/Oo, /ö/Öö, /pe/Pp, /re/Rr, /se/Ss, /şe/Şş, /te/Tt, /u/Uu, /ü/Üü, /ve/Vv, /we/Ww, /ye/Yy, /ze/Zz." (TÜDEV, 1997: 7-8).

TÜDEV'in kurultayları 1994, 1995 ve 1996 yıllarında da toplanmış ve "ortak alfabe" konusuna vurgu yapılmıştır.

20-21 Kasım 2018 tarihlerinde İstanbul'da, Marmara Üniversitesinde, 2. *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu* düzenlendi. Bu Sempozyum'a, 18-20 Kasım 1991 tarihinde düzenlenen birincisine katılan bilim adamları da davet edildi. İkinci Sempozyum'un sonuç bildirgesinden bazı maddeler şu şekildedir:

"1. 18-20 Kasım 1991 tarihleri arasında düzenlenmiş olan "Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu"nun Sonuç Bildirgesi'nde tavsiye edilen Latin esaslı Türk Dünyası ortak alfabesinin kullanılması, bir kez daha sempozyum katılımcıları tarafından oy birliğiyle tasvip ve tasdik edilmiştir.

2. Sempozyuma katılan bilim insanları, bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde olduğu gibi, diğer Türk devlet ve topluluklarında da Latin esaslı Türk Dünyası ortak alfabesinin kabulünün, Türk halklarının birbirini anlamasında ve kültür birliğinin pekiştirilmesinde çok önemli bir unsur olduğunu vurgulamışlardır.

3. Sempozyum katılımcıları, Latin alfabesine geçme kararı alan Kazakistan'ın belirlediği Kazak Latin alfabesinin Latin esaslı Türk Dünyası ortak alfabesiyle uyumlu olması ve bu alfabedeki karakterlerin yer aldığı ISO/IEC 8859-9 Latin-5 karakter seti içerisinde seçilmesi yönündeki arzu ve temennilerini dile getirmişlerdir.

4. Latin esaslı Türk Dünyası ortak alfabesinin Türk halklarında uygulamaya geçirilmesi çalışmaları için Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi (Türk Keneşi) bünyesinde bir Alfabe Komisyonunun kurulması ve 1920'li yıllardan itibaren Türk Dili, Türk Dünyası, Türk yazı dilleri ve alfabeleri üzerine yüzlerce faaliyet düzenlemiş, eserler yayımlamış olan Türk Dünyası Dil Kurumlarının tecrübelerinden faydalanılması önerilmiştir." (www.tdk.gov.tr adresinden 22.11.2018 tarihinde alınmıştır.).

4. Bağımsızlık Sonrası Türk Cumhuriyetlerinde Latin Alfabeti

4.1. Azerbaycan

Azerbaycan, 1991 yılında Latin alfabesini kullanmaya başlamıştır. Bu alfabede, Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu'nda belirlenen 34 harflik "Ortak Türk Alfabeti"ne uyulmuş; sadece "ä" harfi yerine "ə" harfi tercih edilmiştir:

a, b, c, ç, d, e, ə, f, g, ğ, h, x, ı, i, j, k, q, l, m, n, o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, v, y, z.

4.2. Özbekistan

Özbekistan, 1992 yılında Latin alfabesini kullanmaya başlamıştır. Bu alfabede, Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu'nda belirlenen 34 harflik "Ortak Türk Alfabeti"ne uyulmamış ve önüne yıldız işareti (*) konmuş olan yedi farklı harf kullanılmıştır:

a, b, *j (c), *ch (ç), d, *e (e, ye), f, g, *g' (ğ), h, x, i, j, k, q, l, m, n, *ng (ñ), o, *o' (ö), p, r, s, *sh (ş), t, u, v, w, y, z.

Özbekistan, bir düzenleme yaptı ve 1 Ocak 2023'ten itibaren aşağıdaki alfabeyle uygulayacağını açıkladı. Bu düzenlemede "Ortak Türk Alfabeti"ne uyulduğu görülmektedir:

Aa, Bb, Dd, Ee, Ff, Gg, Ğğ, Hh, Ii, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Oo, Öö, Pp, Qq, Rr, Ss, Şş, Çç, Tt, Uu, Vv, Xx, Yy, Zz, ng.

4.3. Türkmenistan

Türkmenistan, 1993 yılında Latin alfabesini kullanmaya başlamıştır. Bu alfabede, *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu*'nda belirlenen 34 harflik “Ortak Türk Alfabeti”ne uyulmamış ve önüne yıldız işareti (*) konmuş olan yedi farklı harf kullanılmıştır:

a, b, ç, d, *e (e, ye), ä, f, g, h, i, *j (c), *ž (j), k, l, m, n, *ñ (ñ), o, ö, p, r, s, ş, t, u, ü, *w (v), *y (ı), *ý (y), z.

4.4. Kazakistan

Kazakistan, 2017 yılından itibaren, deneme amaçlı olarak Latin alfabesini kullanmaya başlamıştır. Deneme sürecinden sonra gerekli düzenlemelerin yapılacağı ve Latin alfabesinin kullanımına geçileceği belirtilmiştir. 2017 yılında açıklanan Latin alfabesi esaslı Kazak alfabesinde, *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu*'nda belirlenen 34 harflik “Ortak Türk Alfabeti”ne uyulmamış ve önüne yıldız işareti (*) konmuş olan on iki farklı harf kullanılmıştır:

a, *a' (e, a), b, d, e, f, g, *g' (ğ), *h (h,x), i, *i' (iy, y), *j (c,j), k, l, m, n, *n' (ñ), o, *o' (ö), p, q, r, s, *s' (ş), *c' (ç), t, u, *u' (ü), v, *y (ı), *y' (v, uv), z.

Kazakistan'daki *Til-Kazına Millî, İlmî Uygulama Merkezi*, Eylül 2018'de yukarıdaki alfabeden dokuz harfi değiştirdi ama bu harfler de “Ortak Türk Alfabeti”nde yer almamaktadır (Тіл-Қазына, 2018: 5-6). Yeni harfler aşağıda altı çizilerek gösterilmiştir:

a, *á (e, a), b, d, e, f, g, *ǵ (ğ), *h (h,x), i, *ı (iy, y), *j (c,j), k, l, m, n, *ñ (ñ), o, *ó (ö), p, q, r, s, t, u, *ú (ü), v, *y (ı), *ý (v, uv), z, *sh (ş), *ch (ç).

Kazakistan'da Ocak 2021'de alfabede tekrar bir düzenleme yapılmış ve bu düzenlemeyle “Ortak Türk Alfabeti”ne birkaç harf dışında uyulmuştur:

Aa, Ää, Bb, Dd, Ee, Ff, Gg, Ğğ, Hh, İi, Iı, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Dŋ, Oo, Öö, Pp, Qq, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Ūū, Üü, Ÿy, Zz.

4.5. Kırgızistan

Kırgızistan'da Kiril alfabesi kullanılmaya devam ediliyor. 2019 yılında bir taslak hazırlandı ve üzerinde çalışılıyor. Taslak “Ortak Türk Alfabeti” ile örtüşmektedir:

Aa, Bb, Cc, Çç, Dd, Ee, Ff, Gg, Ğğ, Hh, Xx, İi, Iı, Jj, Kk, Qq, Ll, Mm, Nn, Ññ, Oo, Öö, Pp, Rr, Ss, Şş, Tt, Uu, Üü, Vv, Ww, Yy, Zz.

5. Sonuç ve Değerlendirme²

² Bu bölümde, Prof. Dr. A. B. Ercilasun'un 2. *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu*'nda (20-21.11.2018) sunduğu bildiriden faydalanılmıştır.

a) Alfabe değişikliği, Türk dünyasında devam eden bir süreçtir. Bu sürecin “ortak alfabe”yi ve “ortak iletişim ve anlaşma dili”ni oluşturma esası ve hedefinde takip edilip yönetilmesi gerekir. Ortak alfabe, Türk dünyası için bir ihtiyaçtır. Çünkü bağımsız bir devlet sahibi olsunlar veya olmasınlar, aralarındaki her türlü yakınlık ve bağ bu ihtiyacı doğurmuştur.

b) Türk dünyasının mensupları birbirine akrabadır. Bu akrabalığı soy birliği, tarih birliği, kültür birliği ve en önemlisi dil birliği sağlamıştır. Dil birliğinin “ortak iletişim ve anlaşma dili”ni oluşturabilmesi için de “ortak” veya “aynı” alfabe ihtiyacı vardır. Ortak alfabe, 18-20 Kasım 1991 tarihlerinde İstanbul’da, Marmara Üniversitesinde düzenlenen *Milletlerarası Çağdaş Türk Alfabeleri Sempozyumu*’nda Latin harfleri esas alınarak hazırlanan 34 harfli alfabadir. Türkçenin lehçeleri için ihtiyaca göre harfler seçilerek bir alfabe oluşturulmalıdır. Son değişikliklerle buna büyük oranda uyulduğu görülmektedir. Son düzenlemeler, 1991’den hemen sonra düşünülseydi 30 yıllık süre kaybedilmemiş olurdu.

c) Türkçenin bütün lehçelerinde aynı ses için aynı harf kullanılmalıdır. Birbirine yakın sesler anlam farkı yaratmıyorsa bunlar için ayrı bir harfe ihtiyaç yoktur. Türkiye Türkçesinde 1928’den beri başarıyla uygulanan ve 34 harflik “Ortak Türk Alfabeti” içinde yer alan Latin alfabetindeki ses-harf denkliği, diğer Türk lehçeleri için de uygun bir örnektir. Özbekistan, Türkmenistan ve Kazakistan’ın 1991’den sonra belirlediği Latin alfabetinde buna uyulmamıştır. Buna karşılık Balkanlar, Kıbrıs, Irak, Suriye gibi bölgelerde yaşayan Türkler, Türkiye Türkçesi alfabetini başarılı bir şekilde kullanmaktadırlar.

ç) Bir alfabe uzun süredir kullanan dillerin yazısında harf-ses denkliği kaybolabilir. Nitekim Batı dillerinde böyle olmuş ve “sh”, “ch”, “sch” gibi harf grupları bir sesi (/ş/, /ç/) karşılar hâle gelmiştir. Yeni kabul edilen bir alfabe, harf gruplarının bir sesi karşılması, hem dillerdeki “en az çaba yasası”nı ihlal etmek hem de geriye doğru gitmek demektir. Bazı dillerde iki hatta üç harfte oluşan grupların bir sesi karşılması çağdaşıktan değil, yazının kalıcılığından ve muhafazakârlığından kaynaklanmaktadır. Kiril alfabetindeki “я” (/ya/) harfinde olduğu gibi bir harfin birden fazla sesi karşılmasına gerek yoktur. “Ortak Türk Alfabeti”nde hem “y” hem “a” harfi vardır ve bunlar birlikte /ya/ sesini karşılamaktadır. Son düzenlemelerle bu yanıştan dönüldüğü görülmüştür.

d) Alfabe harflerin sıralanışı, bütün Türk lehçelerinde aynı olmalı; bu konuda da “Ortak Türk Alfabeti” esas alınmalıdır. Böylece sözlük, ansiklopedi vb. eserlerin kullanımında kolaylık sağlanmış olur.

Extended Abstract

Azerbaijan, Kyrgyzstan, Kazakhstan, Uzbekistan, and Turkmenistan, which gained their independence in 1991, and all Turkic tribes, autonomous republics, and Turks awaiting independence in the persona of the Republic of Turkey and the Turkish Republic of Northern Cyprus, which gained their independence earlier, constitute the Turkish nation. It is a fact that the Turkic world today is divided for reasons such as geographical differences, the timing and conditions of the state process, political preferences and constraints, and differences between the tribes. There are important elements that cancel out this divergence: the unity of history, the unity of origin, the unity of religion, the unity of literary works, and, above all, the unity of language. Although there are researchers who trace the relationship between Turkish and writing back to the time when people began to use writing in the form of an alphabet, according to the data of scientific research, this date must be started at 500 BC. The characteristics of the signs and letters written in the Turkish language in a period of about 2500 years and the fact that it has used many alphabets have reasons such as the establishment of states in different areas, changes in religion, and the diversity of nations, languages, religions, cultures, and civilisations with which relations have been established. If all Turks, from the Gagauz Turks in Moldavia in the west to the Tuva and Uyghur Turks in the east, consider the first written texts of Turkish as their own and try to read and understand them, it means that Turkish as a written language has achieved unity among all Turks. Most likely, there were differences between the Turks at that time in terms of clan, geography, state, etc. There were differences, but they can agree on the same works. This is also possible today with other elements. In the past centuries, the Turks had a standardised script. In fact, Turkish, which began in the years before Christ and reached its peak in the Orkhon monuments, is a product of the “Common Turkic Written Language”. Works of the Uyghur period from the following centuries, including Kutadgu Bilig, Dîvânu Lugâti't-Türk, Divan-ı Hikmet, Mesnevi, Dede Korkut, and Yunus Emre Divan; works in Chagatai Turkic and Khwarezm-Kipchak Turkic are the products of the “Common Turkic Written Language”. The Common Turkic Language had two main branches, Eastern and Western, and this division into two branches is the result of a natural development. These two main branches, a common written language, fulfilled a very important function, which we call “agreement”, and there were no problems. In fact, scholars who study this period today do not encounter any problems with “agreement”. The fact that the works of Ali Şir Nevâî are read all over the Turkish world and that the poets of the Ottoman period are known and read in Turkish Chagatai geography is the best proof of this. Especially after the Bolshevik Revolution of 1917, the Soviet administrators put into practise the considerations and findings from the period of Tsarist Russia on issues such as “language”, “script”, “written language”, and “educational language”, which greatly affected

the Turks within the Soviet borders. Over a period of almost four hundred years, linguistic unity in the geography of Turkestan was disrupted. Since the written language, based on the Cyrillic alphabet, is used in the form of different letters for the same sound in each size, the script was not used to ensure unity but to create differences and deepen the existing differences. However, it was expected that the common alphabet would ensure a standardised script and language, especially among the educated and, in time, among the general public. The practise of the Soviet administrators in Turkestan geography was exactly the opposite and led to division and disintegration. The changeover to the Cyrillic alphabet, which was carried out in 1937-1940, ended with a veritable massacre of intellectuals in Turkestan. The “segregationist” practise during the Soviet era had harmful effects not only in the field of language; with these new Turkic dialects and written languages, a whole new literature was born. The emergence of a dialect, written language, and literature means that education takes place in this dialect. After that, it is difficult to return to another common language; this is only possible with political power. Apart from political power, “common language” is necessary. The question of whether the Turks in the Turkestan region need a “common language” should be dealt with separately.

Kaynaklar

- Atabey, İ. (2018a). Kırgız Aydını Kasım Tınıstanov’un Sovyet İhtilalinin İlk Yıllarındaki Dil ve Alfabe Çalışmaları. 100. Yılında Sovyet İhtilali ve Türk Dünyası. HÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara: 475-484.
- Atabey, İ. (2018b). Kasım Tınıstanov’un Kırgız Türkçesi İçin Hazırladığı Latin Alfabesi. Türkiyat Araştırmaları. HÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yay., 28, Bahar: 7-19.
- Buluç, S. (1981). Osmanlılar Devrinde Alfabe Tartışmaları. Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu, TTK Yay., Ankara: 45-48.
- Buran, A. (2007). Kurşunlanan Türkoloji. Manas Yay., Elâzığ.
- Ercilasun, A. B. (2004). Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi. Akçağ Yay., Ankara.
- Hacıeminoğlu, N. (1991). Türk Dili İçin Arap Alfabesinin Yetersizliği. Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara: 21-22.
- Hayit, B. (1971). Türkistan’da Öldürülen Türk Şairleri, Kardeş Matbaası, Ankara.
- Korkmaz, Z. (1991). Türk Dili ve Arap Alfabesi. Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara: 11-19.
- Ortaylı, İ. (1981). Türk Harf Devrimi’nin Dış Ülkelerdeki Etkileri Üzerine. Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu, TTK Yay., Ankara: 103-108.

Şimşir, B. N. (1991). Azerbaycan'da Türk Alfabeti -Tarihçe-. TDK Yay., Ankara.

Tezcan, S. (1981). Türklerde Yazı Kültürünün Başlangıcı ve Gelişimi. Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu, TTK Yay., Ankara: 39-43.

Tulum, M. (1991). Alfabe ve Eski Alfabemiz Üzerine. Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara: 23-27.

Zülfikar, H. (1991), Arap Harflerinden Yeni Türk Harflerine. Dil ve Alfabe Üzerine Görüşler. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Ankara: 29-39.